

Mariana BALACI,
Cătălin BALACI
(Universitatea de Vest
din Timișoara/
Muzeul Satului Bănățean)

Aspecte privind diversitatea de credință la *Tibiscum*

Abstract: (Aspects of diversity of faith at *Tibiscum*) The archaeological research carried out in the civilian settlement near *Tibiscum* roman fort has played a very important role in recent years in understanding and identifying on the field what is related to the development and internal organization of the *Tibiscum* civil settlement, but also of the presence of certain types of public buildings, in our case it is the identification of the sacred area where buildings may have been built with the clear purpose of gathering and worship the protective deities of the *Tibiscum* community. Thus, at the present time, we consider that we can safely say that to the north of the large stone fort was the sacred area of the civilian settlement, here being identified and investigated even only partially until now, two places of worship, one of larger dimensions of about 14x22 m, and the other of more modest dimensions of 8x8 m. We believe that this delimitation of the sacred area of *Tibiscum* gives the possibility to rethink the way in which the civil settlement developed, but also the way in which its territory was divided, and its character established, i.e. whether it is an area where we have private properties or we have areas where public buildings were erected, i.e. the space itself becomes a public one.

Keywords: *vicus organization, religion, temple, religious manifestation.*

Rezumat: Cercetările arheologice efectuate în așezarea vicană de la *Tibiscum* în ultimii ani au avut un rol foarte important în înțelegerea și identificarea în teren a ceea ce ține de dezvoltarea și organizarea internă a așezării civile tibiscense, dar și a prezenței unor anumite tipuri de clădiri publice, în cazul nostru fiind vorba de identificarea zonei sacre unde să fi fost construite clădiri cu scop clar de a aduna și a da posibilitatea de a adora divinitățile protectoare ale comunității de la *Tibiscum*. Astfel, în momentul de față considerăm că putem spune fără a greși, că la nord de castrul mare din piatră s-a aflat zona sacră a așezării de pe malul stâng al Timișului, aici fiind identificate și cercetate chiar și doar parțial până în momentul de față două lăcașe de cult, unul de mai mari dimensiuni de aproximativ 14x22 m, iar celălalt de dimensiuni mai modeste de 8x8 m. Credem că această delimitare a zonei sacre de la *Tibiscum* dă posibilitatea regândirii modului în care s-a dezvoltat așezarea civilă, dar și a modului în care teritoriul său a fost împărțit și stabilit caracterul său, adică dacă este o zonă unde avem proprietăți private sau avem zone unde s-au ridicat clădiri publice, adică spațiul respectiv devin el în sine unul public.

Cuvinte-cheie: *organizare vicus, religie, templu, manifestare religioasă.*

Tibiscum este cea mai importantă așezare romană din zona de sud-vest a provinciei romane. Aici de-a lungul stăpânirii romane au existat mai multe castru romane, unele dintre ele concomitent, fapt care a condus la constituirea mai multor nuclee de locuire civilă.

Un rol important în dezvoltarea unei așezări și a comunității conlocuitoare l-a avut, alături de viața economică și cea militară, viața culturală, ea este cea care prin toate aspectele care o cuprind definește comunitatea și este necesar de urmărit modul prin care se exprimă și se evidențiază în întregul societății. O componentă particulară a vieții culturale este viața religioasă, concretizată prin credințele populației din acea așezare, pentru *Tibiscum* acest lucru este cu atât mai interesant de urmărit datorită modului de exprimare al religiei specifice unei populații inter-etnice.

Până acum câțiva ani se cunoșteau destul de puține lucruri despre viața religioasă a populației tibiscense, majoritatea erau informații indirecte referitoare la populația acestui oraș. Cercetările arheologice desfășurate însă la nord de castrul mare de piatră de la *Tibiscum* au avut menirea să furnizeze informații directe importante pentru viața religioasă.

Dar în primul rând ...

De ce această zonă?

De ce acum au fost realizate aceste cercetări?

Ce se credea că se află în zona aceasta destul de mare și aproape neatinsă de cercetările arheologice de până în anii 2013-2014?

Toate aceste aspecte pot fi lămurite, credem noi, de modul în care a fost gândită împărțirea terenului de către administrația acelor vremuri. Pentru a fi mai clari, vom face o trecere succintă a informațiilor referitoare la așezările vicane și a *Tibiscum*-ului în special.

Așezarea civilă a luat ființă odată cu înființarea primului castru de la *Tibiscum*, etapele evolutive ale așezării și ale castrului fiind succesive (Benea 2003; Benea 2019; Ardeț, Ardeț 2004). În apropierea șanțurilor de apărare al castrului mare de la *Tibiscum*, pe laturile de nord și est ale acestuia, se găsesc clădirile așezării civile adiacente fortificațiilor militare de aici, adică cele ce formau *vicus*-ul militar. Existența unui *vicus* militar la *Tibiscum*-Jupa este indubitabilă, așezarea vicană de aici a fost evidențiată prin numeroasele campanii arheologice efectuate aici.

Organizarea nucleului civil la *Tibiscum* s-a realizat, așa cum am spus, în strânsă legătură cu etapele construirii și regândirii sistemului de castre de aici. Organizarea așezărilor civile se realiza după anumite norme date de dispunerea castrului, dar și a realităților de teren.

Cercetătorii străini s-au preocupat de definirea acestui tip de așezări, existând astăzi o întregă pleiadă de autori ce își iau drept scop al cercetării *vicii* militari, ajungându-se la concluzia, unanim acceptată, că importanța lor este departe de a fi minoră și că aceste așezări au jucat un rol economic important în viața provinciilor din care au făcut parte, fiind componentă integrantă a felului de viață roman.

Ulterior s-a simțit nevoia ca să se facă distincții în cadrul termenilor folosiți, datorită caracterului generalist al acestora. Ca urmare termenul *vicus* militar s-a impus pentru descrierea așezării civile din apropierea unui castru de trupă auxiliară, mai ales după publicarea lucrărilor lui C. S. Sommer, considerat a fi „părintele” *vicus*-ului

militar (Sommer 1984; Sommer 1988). Cercetarea sa, întreprinsă pentru așezările de acest tip din *Britannia* și din *Germania*, a dus la stabilirea unui model de cercetare a acestor așezări pentru restul imperiului, și în același timp, a dus la înțelegerea tipologiei și rolului acestui tip de așezare.

După această stabilire a termenilor și ordonare a tipologiei de cercetare problema *vicus*-ului militar a devenit, după M. Tarpin, o „afacere a cuvintelor” (Tarpin 2002, 7-8). Autorul se referă în special la stabilirea diferențelor dintre *pagus* și *vicus* și încearcă o separare a termenilor pe bazele textelor antice și ale cercetărilor epigrafice. El ajunge la concluzia că termenul de *vicus* implica un anumit tip de fondare a așezării respective, pe când termenul de *pagus* desemna mai degrabă o unitate teritorială și că termenii nu sunt legați de mărimea sau importanța respectivei așezări (Tarpin 2002, 49).

Răspândirea acestui tip de așezare, la nivelul occidentului roman, nu este uniformă și continuă; așezările de acest tip sunt mai dese în provinciile puternic militarizate, acest lucru fiind cât se poate de evident chiar de la prima vedere. Folosindu-se de criteriul menționării epigrafice M. Tarpin trece în revistă existența *vici*-lor în provinciile occidentale ale Imperiului Roman (Tarpin 2002, 247-260, anexa 1). Astfel, pe scurt, el ajunge la următoarele rezultate: în *Britannia* sunt atestate asemenea *vici* în legătură directă cu zidul lui Hadrian și *limes*-ul de aici, în esență toate aceste așezări fiind *vici militares*, lucru întâlnit în toate provinciile cu viață militară intensă, cum sunt provinciile de graniță, provincii aflate sub imediată amenințare a atacurilor ostile.

Situația este asemănătoare în *Germania* și *Galia nordică* unde *limes*-ul aduce o concentrare importantă de asemenea *vicii militares*.

În *Hispania* aceste *vicii* se găsesc în apropierea minelor din *Lusitania*, *Baetica* fiind aproape fără nici o mențiune de asemenea așezări. În *Gallia Cisalpină* și în *Gallia Narbonensis* așezări de acest tip apar de-a lungul axelor rutiere ce străbăteau aceste provincii, dar în esență caracterul lor este unul civil.

Obligatoriu, odată cu întemeierea unui castru lua ființă și așezarea civilă formată din familiile soldaților, peregrini, meșteșugari și negustori, cu scopul principal de a deservi economic nevoile castrului.

Teritoriul destinat înființării unui asemenea *vicus* era o parcelă ce nu fusese locuită înainte, era scos din *ager publicus*, el era împărțit în loturi, ca modalitate a unei sistematizări a așezării (Sommer 1988, 460).

Modul de organizare interioară a așezării era determinat de poziția față de castru; fie *vicus*-ul militar se așeza de-a lungul drumului principal de acces, înspre *porta praetoria* a castrului, fie așezarea se află în spațiul dintre poarta pretoriană și una din porțile principale ale castrului, adiacent drumului de acces în castru. O fază ulterioară de dezvoltare a așezării, posibil chiar ultima, este reprezentată de dispunerea construcțiilor în jurul fortificației pe toate laturile sale, anulând astfel elementele defensive ale castrului (Sommer 1984, 23).

Cercetările din *Germania*, *Raetia* și *Britannia* au permis să se stabilească

tipologia prezentată mai sus, ea poate fi extinsă și pentru *Dacia* deoarece rezultatele cercetărilor arheologice o confirmă (Benea 2003, 12).

Modul de organizare al unui *vicus* nu a fost lăsat la voia întâmplării, a existat un nivel de control și organizare al planificării, fie din partea militarilor, fie din partea vicanilor însăși. În apropierea castrului, după stabilirea acestuia, exista un spațiu destinat așezării civile, mai mult, cimitirele și templele erau construite imediat după ridicarea castrului, la o distanță care să permită spațiu suficient de dezvoltare ulterioară al *vicus*-ului (Sommer 2001, 47).

Această planificare se regăsește și în tipologia clădirilor, respectiv în construcția clădirilor de tip *striphouse*, tip constructiv ce se regăsește în întreg imperiul, constituind majoritatea în așezările civile de acest tip. Aceste clădiri au fost catalogate drept taverne și/sau magazine cu facilități de producție (Salway 1965, 14).

Terenul destinat așezării civile era, așa cum am menționat mai sus, împărțit în loturi și organizarea sa internă era precis stabilită (Sommer 1999). Modul său de organizare internă era determinat, în principal, de drumul de acces în castru, drum care stabilea poziția așezării față de castru, poziția băilor și cea a cimitirului (în cele mai multe cazuri acestea erau amplasate în așa fel încât să nu jeneze dezvoltarea ulterioară a așezării), împreună cu cadrul geografic al zonei respective.

Clădirile ce constituiau așezarea puteau avea două caractere, public sau privat. Clădirile publice din interiorul așezării sunt reprezentate de *thermae*, temple și de așa numitele *mansio*, fără a avea însă și caracter administrativ (Salway 1965, 165-166; Salway 1969; Sommer 1999). Tipul obișnuit de clădire privată este reprezentat de casa cu fronton îngust și dezvoltare în adâncimea lotului, clădire a cărei formă deriva în principal din forma parcelelor acordate; lungimea acestor clădiri variază de la douăzeci la treizeci de metri, lățimea atingând maximum zece metri (Sommer 1984).

Edificiile de cult erau construite fie de întreaga unitate militară, fie de soldați sau din inițiativă civilă. Se consideră că pentru cultul oficial al statului exista locul special amenajat din *aedes* și că în *vicus* se celebrau zeitățile naționale ale trupelor și civililor (Salway 1965, 166). Locul acestor temple rămâne greu de stabilit, întrucât se pare că, în privința lor, nu au existat reguli precise de amplasare, ele fiind lăsate pe seama comunităților locale (Sommer 2001; Tamba 2001).

La *Tibiscum* se cunoaște de existența unui templu dedicat lui *Apollo* (Rusu Pescaru, Alicu 2000) pe malul drept al Timișului și la distanță de centrul așezării civile. Un alt presupus lăcaș de cult a funcționat la un moment dat chiar în așezarea vicană, mai exact în clădirea III din *vicus*. Descoperirea unui cap supradimensionat al lui *Jupiter Dolichenus* a determinat-o pe dna Doina Benea să considere că aici a funcționat un astfel de lăcaș de cult dedicat acestei divinități (Benea, Bona 1994). Un alt lăcaș de cult, de data aceasta dedicat zeilor palmyreni se consideră a fi funcționat chiar în interiorul castrului (Timoc 2005; Boda, Timoc 2016, 46-47).

Cercetările efectuate la *Tibiscum* în ultimii 30 de ani s-au concentrat în mare parte în zona castrului, dar și în zona civilă, în ceea ce ține de aceasta atât pe malul

drept, cât și pe cel stâng. În urma campaniilor arheologice coordonate de către Universitatea de Vest din Timișoara și Muzeul Județean și al Regimentului de Graniță din Caransebeș au fost identificate diferite etape ale dezvoltării așezării civile și a castrelor, fapt care a mai lămurit anumite aspecte legate de evoluția în timp a *Tibiscum*-ului în ansamblul său.

În campania arheologică din anul 2012, în sectorul Universității de Vest din Timișoara a fost trasată o primă secțiune într-un spațiu care până atunci nu fusese aproape deloc cercetat, păstrându-se doar urmele unei secțiuni magistrale de aproximativ 50 de m realizată de R. Petrovszschî în anii '80 ai secolului trecut și care nu a condus, după spusele dânsului la nimic notabil. Acesta credem că a fost principalul motiv pentru care nu a fost cercetată această zonă. Totuși, datorită faptului că vara lui 2012 s-a dovedit a fi una foarte caldă și secetoasă, în acest areal dispus la nord de castru, adică în fața *portei principalis sinistra*, la aproximativ 100 de metri de ea, s-a conturat forma unei construcții patrulater, de dimensiuni de aproximativ 20 de m (Fig. 1). Acest lucru a fost evidențiat în teren prin faptul că iarba era foarte uscată sub forma acestui patrulater, pe ductul zidurilor din piatră. În câteva zile am decopertat suprafața unei secțiuni și s-a conturat un zid din piatră re râu legată cu mortar, cu o grosime de aproximativ 0,85 m¹. Era dovada clară că și în această zonă care nu a fost cercetată aproape deloc sunt construcții, având drept obiectiv atunci să stabilim în campaniile următoare rostul și rolul acesteia (Fig. 2). În campaniile următoare au fost efectuate două secțiuni pentru a surprinde zidurile de est, nord și vest ale clădirii, apoi cercetarea s-a efectuat pe suprafețe de aproximativ 5x3 m pentru a surprinde cât mai exact fazele evolutive ale acestei clădiri ridicată din piatră, cât și pentru a stabili caracterul acesteia.

În campaniile care au urmat am reușit să dezvelim aproximativ $\frac{3}{4}$ din suprafața clădirii. Aceasta se prezintă sub forma unui patrulater, cu dimensiunile aproximative de 14x22 m, având pe latura scurtă, de sud un portic cu o lățime interioară de 1,70 m. Clădirea este ridicată în totalitate din piatră de râu legată cu mortar, grosimea zidurilor exterioare fiind de aproximativ 0,80-0,85 m. De menționat că în campania din anul 2017, când ne-am îndreptat atenția asupra dezvelirii părții de nord a clădirii, s-a conturat un zid median, perpendicular pe zidul de nord și care împarte în două spații egale o parte a acestei clădiri (Fig. 3). Nu știm deocamdată pe ce lungime se regăsește acest zid, el fiind și distrus parțial, urmând ca în campania din anul 2023 să obținem și această informație. Concluzia noastră la finalul campaniei din 2019 a fost aceea că această clădire are două spații egale cu o lățime interioară de 5,80 m, clar delimitate asemeni unor *cellae* și astfel ne-am formulat o primă ipoteză că am putea să ne aflăm în fața unui templu (Cronica 2017, *Jupa*). Astfel, pe lângă termele romane ridicate de către *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, aceasta ar fi o altă clădire publică în zona civilă, aflată pe malul stâng al râului Timiș.

Această clădire numerotată de noi încă de la început ca fiind clădirea XV (C.

¹ Cercetarea a fost coordonată în perioada 2012-2015 de către M. Balaci și C. Timoc, apoi până în prezent doar de către M. Balaci.

XV) are mai multe faze de refacere, lucru susținut de tehnicile diferite de reparare sau de recompartimentare a spațiului. De altfel, în colțul de nord-est am surprins în campania din 2014 un pinten asemeni unui contrafort ridicat în exterior, menit să susțină zidurile de nord și de est în acea zonă de întâlnire a lor, posibil ca urmare a unor acțiuni naturale care au condus la slăbirea acestei zone (Cronica 2014, *Jupa*).

Materialul arheologic nu este foarte bogat în interiorul clădirii, se remarcă câteva fragmente de statuete din ceramică, o statueta de bronz, o monedă de argint de la *Vitellius* bătută în aprilie 69, depusă drept ofrandă în zidul de nord chiar în locul în care este ridicat acel zid perpendicular pe zidul de nord, precum și o serie de alte fragmente ceramice de tip *terra sigillata* și fragmente de vase de sticlă. Asupra materialului arheologic nu vom insista în această lucrare, el fiind în curs de prelucrare.

Un alt aspect important remarcat în campaniile arheologice l-a reprezentat faptul că în exteriorul zidului de nord, pe toată lungimea lui, pe o lățime de aproximativ 0,70-0,80 m avem o depunere intenționată de vase ceramice fragmentare. Considerăm că această depunere ritualică avea loc după banchetele organizate în cinstea divinităților adorate aici. Care sunt acestea? Nu ne-am hazarda încă să spunem în acest moment. Această depunere ritualică de vase ceramice folosite în timpul banchetelor o avem doar de-a lungul zidului de nord și are o grosime a stratului de fragmente ceramice de aproximativ 15 cm. Multe dintre aceste fragmente provin de la vase de tip *paterra*, castroane, farfurii și o parte dintre acestea sunt decorate prin ștampilare. Se impune ca în anii următori să analizăm aceste fragmente ceramice care sunt foarte numeroase. În literatura de specialitate am identificat câteva astfel de manifestări ritualice, e drept sunt puține, mult mai frecvente fiind gropile ritualice unde erau îngropate aceste fragmente provenite de la vasele folosite în timpul procesiunilor și banchetelor religioase. Amintim aici două astfel de depuneri de vase în Gallia în situl arheologic de la Crevans (Haute-Saône) (Tisserand *et al.* 2012, 161) sau mai timpuriul sanctuar de la Parapezza (De Cazanove 2012, 293).

Începând cu campania din anul 2016 derulată de către colegii de la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș la mică distanță, de aproximativ 50 m de edificiul nostru de cult, au apărut zidurile unui alt lăcaș de cult de formă patrulateră, ridicat din piatră de râu legată cu mortar, iar în interiorul acestuia s-a putut observa o podea realizată din cărămizi (Cronica 2016, *Jupa*). Aici au fost efectuate cercetări non-invazive de către o echipă de cercetători din Polonia, iar în urma acestor cercetări a fost identificată foarte clar o structură de formă patrulateră (Pisz, Tomas, Timoc 2021, pl. V, VI). S-a trecut astfel la cercetarea arheologică a acestei clădiri (Fig. 4).

Iată, că în arealul aflat la aproximativ 50 m de *porta principalis sinistra* s-a identificat zona sacră a *Tibiscum*-ului, până în acest moment, grație cercetărilor arheologice întreprinse de cele două instituții în ultimii 10 ani fiind identificate două edificii de cult, unul de mai mari dimensiuni, iar celălalt de mai mici dimensiuni și care a avut drept model lăcașele de cult specifice lumii gallice.

Considerăm că cercetările arheologice efectuate în așezarea vicană de la *Tibiscum* în ultimii ani au avut un rol foarte important în înțelegerea și identificarea în teren a ceea ce ține de dezvoltarea și organizarea internă a așezării civile tibiscense, dar și a prezenței unor anumite tipuri de clădiri publice, în cazul nostru fiind vorba de identificarea zonei sacre unde să fi fost construite clădiri cu scop clar de a aduna și a da posibilitatea de a adora divinitățile protectoare ale comunității de la *Tibiscum*. Astfel, în momentul de față considerăm că putem spune fără a greși că la nord de castrul mare din piatră s-a aflat zona sacră a așezării de pe malul stâng al Timișului, aici fiind identificate și cercetate chiar și parțial două lăcașe de cult, unul de mai mari dimensiuni, iar celălalt de dimensiuni mai modeste. Credem că această delimitare a zonei sacre de la *Tibiscum* dă posibilitatea regândirii modului în care s-a dezvoltat așezarea civilă, dar și a modului în care teritoriul său a fost împărțit și stabilit caracterul său, adică dacă este o zonă unde avem proprietăți private sau avem zone unde s-au ridicat clădiri publice, adică spațiul respectiv devin el în sine unul public.

Prezența de edificii publice în Dacia în cadrul acestui tip de așezări, este reprezentată de terme și de temple, care sunt frecvente. În majoritatea așezărilor, nu sunt cunoscute edificii publice destinate administrației interne; sunt identificate o serie de clădiri mai mari, însă atribuirea lor unor sedii administrative nu poate fi făcută, deoarece majoritatea prezintă aspectul unor locuințe mai mari sau a unor *mansiones* (Oltean, Hanson 2001, 124). Deocamdată, la *Tibiscum* nu avem cunoscute decât terme și temple.

Apariția structurilor compacte indică apariția unui proces de urbanizare treptată al acestui tip de așezări alături de evidenta existență a unui plan de sistematizare înainte de întemeierea acesteia, care a permis dezvoltarea de tip urban (Sommer 1984, 26). Aspectul acestor așezări este, așadar, preconizat înainte de dezvoltarea lor, fiind deci evidentă o viziune edilitară a autorităților asupra acestei forme de așezare.

Referințe bibliografice

- Ardeț, Adrian, Ardeț, Lucia Carmen. 2004. *Tibiscum. Așezările romane*, Cluj Napoca: Editura Nereamia Napocae.
- Benea, Doina. 2003. *Istoria așezărilor de tip vici militares în Dacia romană*, Timișoara: Editura Excelsior Art.
- Benea, Doina. 2004. *Atelierile romane de mărgele de la Tibiscum*, Timișoara: Editura Excelsior Art.
- Benea, Doina. 2019. *Castrul roman de la Tibiscum*, Timișoara: Editura Waldpress.
- Benea, D., Bona, P. 1994. *Tibiscum*, București: Editura Museion.
- Benea Doina, Crînguș Mariana. 2001. *Evoluția vicus-ului de la Tibiscum în secolele II – III. Cu privire la principalele căi de acces în așezare*, in „Sargetia” 30, 2, 181-192.
- Boda, Imola, Timoc, Călin. 2016. *The sacred topography of Tibiscum*, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 61, 1, 41-61.
- Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2014.*
- Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016.*
- Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2017.*
- De Cazanove, Olivier. 2012. *L'offrande ceramique dans les lieux de culte*, in „Perspective”, 2, 291-296.

- Oltean, Ioana, Hanson, W. S. 2001. *Military vici in Roman Dacia. An aerial perspective*, in „ActaMN” 38, 1, 123-135.
- Rusu-Pescaru, A. Alicu, D. 2000. *Templele romane din Dacia (I)*, Acta Musei Devensis.
- Pisz, Michal, Tomas, Agnieszka, Timoc, Călin. 2021. *Noi observații în legătură cu topografia sitului arheologic de la Tibiscum-Jupa (jud. Caraș-Severin)*, in „Analele Banatului”, 29, 163-185.
- Salway, Peter. 1963. *The Frontier People of Roman Britain*, Cambridge.
- Salway, Peter. 1969. *The Position of Civilians in the Frontier Areas of the Roman Empire*, in “The Classical Review” (s.n.) 19, 3, 273-274.
- Sommer, Sebastian. 1984. *The military vici in Roman Britain*, BAR 129, Oxford.
- Sommer, Sebastian. 1988. *Kastellvici von Zugmantel. Untersuchungen Zugmantel am taunus in Obergermanien und zu den Kastellvici in Obergermanien und Raetien*, in „Fundberichte aus Baden-Wurtemberg” 13, 457-708.
- Sommer, Sebastian. 1999. *From conquered territory to Roman province: recent discoveries and debate on the Roman occupation of SW Germany*, in „JRA”, 32, 161-198.
- Sommer, Sebastian. 2001. *Kastellvici und Kastell – Modell für die Canabae Legionis*, in „BHAUT”, 4, 47 – 57.
- Tamba, Dan. 2001. *Tipuri de așezări civile de castre pentru trupe auxiliare în provinciile dacice*, Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dicata, 249-283.
- Tarpin, Michel. 2002. *Vici et Pagi dans l'occident romain*, École française de Rome.
- Timoc, Călin. 2005. *Templul palmyrenilor din castrul de la Tibiscum-Jupa*, in „Patrimonium Banaticum”, 4, 115-122.
- Tisserand, N., Mouton-Venault, S., Cambou D., Schaal, C. 2012. *Un sanctuaire antique en question: le mobilier au secours de l'interprétation du site de Crevans (Haute-Saône)*, in „Revue Archéologiques de l'Est”, 61, 159-174.

Fig. 1- Dispunerea secțiunilor din 2012-2013 în sectorul UVT.

Fig. 2- Detalii secțiuni 2012-2013.

Fig. 3- Zidul de nord al templului cu zidul median, perpendicular pe cel de nord (suprafețe cercetate în 2017).

Fig. 4- Dispunerea în plan a celor două lăcașe de cult (după Pisz Michal, Tomas Agnieszka, Timoc Călin 2021).